

1.01
Prejeto 29. 3. 2002

UDK 334.788.2(497.4)"1918/1945"

France Kresal*

Zbornice in združenja v Sloveniji 1918-1945

IZVLEČEK

Avtor na pregleden način predstavlja obvezne organizacije za zaščito stanovskih interesov v Sloveniji od 1918 do 1945. Za zaščito stanovskih interesov so bile splošne in posebne zbornice ter združenja trgovcev, obrtnikov in industrijcev ter društvo bančnih zavodov. Splošne zbornice so bile Zbornica za trgovino, obrt in industrijo na delodajalski strani in Delavska zbornica na delojemalski strani ter Kmetijska zbornica za zaščito kmečkega stanu. Poleg teh je bilo več zbornic posameznih poklicev (inženirska, zdravniška, lekarniška, odvetniška, notarska). Članstvo v zbornicah je bilo urejeno s posebnimi uredbami, članstvo v obrtnih in trgovskih združenjih pa je temeljilo na določbah obrtnega zakona. Med okupacijo v drugi svetovni vojni se je spremenil značaj stanovskih organizacij, spremenila se je tudi vsebina njihovega dela. Na nemškem okupacijskem ozemlju so bile vključene v sistem nemških gospodarskih zbornic, ali pa ukinjene. V Ljubljanski pokrajini so bile kot Zveza delodajalcev sestavni del fašističnega korporacijskega sistema skupaj s Pokrajinsko delavsko zvezo in Združenjem kmetovalcev.

Ključne besede: gospodarstvo, gospodarske ustanove in organizacije, zbornice, združenje obrtnikov, industrijcev, trgovcev in denarnih zavodov

ABSTRACT

THE CHAMBERS AND THE ASSOCIATIONS IN SLOVENIA 1918-1945

The author offers a clear presentation of the compulsory organisations for the protection of professional interests, which operated in Slovenia between 1918 and 1945. These interests were protected by general and special chambers as well as the associations of merchants, craftsmen, industrialists and banking institutions. The general chambers were the Chamber of Commerce, Trade and Industry, which represented the interests of employers, the Workers' Chamber which protected those of employees, and the Peasants' Chamber safeguarding the interests of the peasantry. Apart from these, there were a number of special chambers for particular activities and professions, such as engineers, pharmacists, lawyers and notaries. Membership in these chambers was subject to special regulations, while the membership in the associations of merchants and craftsmen was regulated by the law on trade. Under the occupation during the Second World War the character of these professional organisations changed, as did the nature of their work. On the German occupied territory they were either incorporated into the system of the German commercial chambers or abolished. In the Ljubljana Province they were integrated into the Fascist system under the name of the Employers' Association, together with the Provincial Workers Association and the Farmers' Association.

Key words: economy, economic institutions and organisations, chambers, the association of craftsmen, industrialists, merchants and financial institutions

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Za zaščito stanovskih interesov so bile splošne in posebne zbornice ter združenja trgovcev, obrtnikov in industrijcev ter društvo bančnih zavodov. Splošne zbornice so bile Zbornica za trgovino, obrt in industrijo na delodajalski strani in Delavska zbornica na delojemalski strani ter Kmetijska zbornica za zaščito kmečkega stanu. Poleg teh je bilo več zbornic posameznih poklicev (inženirska, zdravniška, lekarniška, odvetniška, notarska). Članstvo v zbornicah je bilo obvezno in urejeno s posebnimi uredbami. Na osnovi določb obrtnega zakona so bila urejena obvezna združenja trgovcev, obrtnikov in industrijcev, društvo bančnih zavodov pa je na osnovi društvenega zakona zastopalo interese vseh denarnih zavodov.

Najpomembnejša zbornica je bila Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, ki je bila v Sloveniji tudi najstarejša. Opisal sem jo v prejšnji številki Prispjevov in je sedaj obširneje ne obravnavam.¹ V naslednjih dveh odstavkih bom samo ponovil nekaj okvirnih podatkov. Bila je obvezno gospodarsko združenje za zaščito stanovskih interesov, za zastopanje pred oblastmi in za pospeševanje trgovine, obrti in industrije. Ustanovljena je bila leta 1851 kot Trgovska in obrtna zbornica za Kranjsko. Narodna vlada za Slovenijo je 14. novembra 1918 razširila pristojnost te zbornice na ozemlje vse Slovenije in se je imenovala Trgovska in obrtna zbornica v Ljubljani. Dne 30. junija 1925 je bila preimenovana v Zbornico za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Tik pred drugo svetovno vojno je prišlo do preureditve Zbornice TOI. Februarja 1941 se je osamosvojil obrtni odsek in se izoblikoval v samostojno Obrtno zbornico, preostala zbornica se je preoblikovala v Trgovsko industrijsko zbornico.

Pod okupacijo med drugo svetovno vojno je bila Trgovsko industrijska zbornica omejena samo na Ljubljansko pokrajino. Bila je neposredno podrejena nadzoru Visokega komisariata in njen podprefekt je postal zbornični predsednik; zborničnemu uradu je bil dodeljen komisar. Italijanska okupacijska oblast je zbornico vključila v svoj korporacijski sistem. Značaj zbornice se je spremenil in odslej naj bi svoje skupne interese v njej izražali tako sindikati delodajalcev, kot sindikati delojemalcev. Zbornica je bila z uredbo visokega komisarja Ljubljanske pokrajine 2. maja 1942 preoblikovana v Pokrajinski korporacijski svet. Pokrajinski korporacijski svet je bil zadolžen za iste naloge kot prejšnja Trgovsko industrijska zbornica v vojnih razmerah. Izvajala je predvsem naloge racionirane preskrbe s surovinami in njihovo distribucijo gospodarskim organizacijam ter vodila evidenco proizvodnje, uvoza in izvoza. Izdajala je oblačilne nakaznice in razdeljevala kurivo potrošnikom.²

Na nemškem okupacijskem območju so bile krajevne gospodarske organizacije vključene v nemške pokrajinske zbornice in sicer v Zbornici za Koroško v Celovcu in v Zbornici za Štajersko v Gradcu, pomembnejša podjetja industrije, trgovine, bank, zavarovalnic, energije in prometa pa v državno gospodarsko zbornico. Tudi nemške gospodarske zbornice so bile organizirane na osnovi enotnih interesov kapitala in dela.³ Po nemški zasedbi Ljubljane so tudi ljubljansko zbornico vključili v svoj sistem in jo podredili Zbornici za Koroško. Gospodarske organizacije v

¹ France Kresal: Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. V: Prispjevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 1, (dalje Kresal, Zbornica TOI) str. 59-69.

² Časopis za trgovino, industrijo, obrt in denarništvo, 26. 2. 1943, št. 17, I. plenarna seja Pokrajinskega korporacijskega sveta, Govor Eksc. Emilija Graziolija; 4. 5. 1943, št. 36, Proslava II. obletnice. Govor Visokega komisarja.

³ Dr. Henrik Steska: Uprava v državnih pokrajinah Nemčije. V: Časopis za trgovino, industrijo, obrt in denarništvo, 12. 10. do 9. 11. 1943, št. 82-90.

Prekmurju so bile podrejene madžarski gospodarski zbornici. Po osvoboditvi je bilo zbornično delovanje obnovljeno v prvotnem obsegu in usmerjal ga je 12 članski delegatski odbor. Zbornica je bila 5. maja 1948 ukinjena.⁴

Obvezne stanovske organizacije obrtnikov, trgovcev in industrijcev ter denarnih zavodov v Sloveniji v okviru Jugoslavije so predstavljale obrtne zadruge, trgovski gremiji in zveza industrijcev ter društvo bančnih zavodov Slovenije. Glede obveznega združevanja gospodarskih subjektov so v Sloveniji še naprej veljale določbe novele avstrijskega obrtnega zakona iz leta 1883 vse do leta 1931, ko je bil uveljavljen nov jugoslovanski zakon o obrteh z enako vsebino. Obrtnih zadrug je bilo 215 in so bile združene v Zvezi obrtnih zadrug za Slovenijo; v svojih stanovskih organizacijah so združevale okrog 23.000 obrtnikov vseh strok. Obvezna organizacija trgovcev je bila izvedena v trgovskih gremijih; bilo jih je 33 in so bili združeni v Zvezi trgovskih gremijev s sedežem v Ljubljani. V trgovskih gremijih je bilo včlanjenih 9.500 trgovcev. Industrijci so bili prvotno organizirani v prostovoljni Zvezi industrijcev na osnovi društvenega zakona; po izidu jugoslovanskega zakona o obrteh iz leta 1931 se je Zveza industrijcev v Ljubljani preoblikovala v obvezno združenje, ki je takrat včlanjevalo 407 industrijskih podjetij v Sloveniji; do leta 1939 se je Zveza industrijcev povečala na 609 članov. Večina denarnih zavodov je bila združena v društvu bančnih zavodov Slovenije.

Med okupacijo v drugi svetovni vojni se je spremenil značaj stanovskih organizacij, spremenila se je tudi vsebina njihovega dela. Na nemškem okupacijskem ozemlju so bile vključene v sistem nemških gospodarskih zbornic, ali pa ukinjene. V Ljubljanski pokrajini so bile kot Zveza delodajalcev sestavni del fašističnega korporacijskega sistema skupaj s Pokrajinsko delavsko zvezo in Združenjem kmetovalcev.

1. Kmetijska zbornica

Kmetijska zbornica je bila ustanovljena 21. januarja 1937 kot stanovsko zastopstvo za zaščito in pospeševanje kmetijstva.⁵ Člani zbornice so bili vsi lastniki kmetijskih in gozdnih posesti. Finančna sredstva zbornice so bili dohodki iz lastnega premoženja, iz prostovoljnih prispevkov in iz 5% doklade na osnovni davek od zemljišč. V zbornični svet so volili po enega predstavnika iz vsakega volilnega okraja, po enega so delegirale revizijske zveze kmetijskih zadrug, centrale kmetijskih družb, društva agronomov, gozdarjev in veterinarjev, 10 pa jih je zbornični svet kooptiral iz vrst kmetijskih strokovnjakov. Zbornični svet se je konstituiral 27. junija 1937. Zbornica je izvedla več anket o stanju kmetijstva, o posestni in socialni strukturi, razpravljala o zavarovanju slovenske kmečke posesti v obmejnem pasu, predlagala spremembo uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov, predlagala, koliko naj Slovenija dobi finančnih sredstev iz fonda za pomoč kmečkemu gospodarstvu, predlagala spremembo občinskih taks in trošarin ter spremembo lesnih uzanc pri ljubljanski borzi, predlagala odpis zaostalih in neplačanih prispevkov za nezgodno zavarovanje kmečkih delavcev, razpravljala o problemu znižanja cen pšenice, predlagala kredite za nabavo kmetijskih strojev in predlagala ustanovitev veterinarskih ambulant. Zbornica je razpravljala o

⁴ Kresal, Zbornica TOI, str. 59-69.

⁵ Službeni list št. 20/1937, str. 145-152, Uredba o kmetijskih zbornicah 21. 1. 1937.

problemu sezonskega izseljevanja iz Prekmurja, o problemu Romov, o socialnih problemih kmetijskega prebivalstva in o socialnem zavarovanju kmečkega prebivalstva. Kmetijska zbornica v Ljubljani je imela za pospeševanje kmetijstva 7 strokovnih odborov, in sicer za poljedelstvo, vrtnarstvo in hmeljarstvo; za živinorejo, mlekarstvo, travništvo, pašništvo in meliorizacije; za vinarstvo in sadjarstvo; za gozdarstvo; za kmetijsko trgovinsko politiko; za pravna finančna in carinska vprašanja; za kmetijsko organizacijo, zadružništvo, kmetsko zavarovanje in za higieno vasi.⁶ Pod italijansko okupacijo se je Kmetijska zbornica v Ljubljanski pokrajini preoblikovala v Združenje kmetovalcev s 45.000 člani, ki je bilo sestavni del korporacijskega sindikata Pokrajinske zveze delodajalcev, ustanovljene 15. novembra 1941 z uredbo visokega komisarja.⁷ Pod nemško okupacijo članstva kmetijske zbornice niso priznavali, vsi samostojni kmetovalci in njihovi delojemalci ter odrasli družinski člani pa so bili obvezno včlanjeni v prisilnem združenju kmetovalcev deželnega prehranjevalnega urada pri deželskem svetniku.⁸ Kmetijska zbornica je bila po osvoboditvi leta 1945 ukinjena.

2. Zbornice posameznih poklicev

Bilo je tudi več zbornic posameznih poklicev, ki so samostojno izvajali gospodarsko dejavnost. Inženirska zbornica v Ljubljani je bila ustanovljena 12. avgusta 1919. Zbornica je obvezno združevala pooblaščen inženirje v vsej Sloveniji. Prej sta pooblaščen inženirje na slovenskem ozemlju vključevali zbornici v Gradcu in v Trstu. Inženirska zbornica je skrbela za razvoj tehničnih ved in njih uporabo v praksi, dajala je ustrezne predloge in mnenja upravnim organom, skrbela je za ugled pooblaščenih inženirjev, nadzorovala njihovo delo in ščitila njihove pravice. Pomembno vlogo je imela pri razvoju tehniške fakultete. Njena dolgoletna predsednika sta bila inženirja Milan Šuklje in Milko Pirkmajer.⁹ Odvetniška zbornica je bila ustanovljena 4. novembra 1918, ko je odvetniška zbornica za Kranjsko s sedežem v Ljubljani razširila zbornični okoliš na vso Slovenijo. Z uredbo poverjeništvu za pravosodje so bili 19. decembra 1918 pozvani vsi odvetniki in odvetniški kandidati, da se včlanijo v to zbornico. Odvetniška zbornica v Ljubljani je 1930 postala članica Mednarodne zveze odvetnikov. Zbornica je ščitila interese svojih članov, razvijala pravno etiko in nalagala svojim članom dolžnost brezplačnega zastopanja revnih strank v primerih, ko je bilo zastopstvo po odvetniku obvezno. Dne 23. marca 1929 je bil pri zbornici ustanovljen pokojninski fond, ki je zavaroval svoje člane za onemoglost, starost in smrt v 6 razredih z mesečnimi prispevki od 150 do 500 din. Invalidska oziroma starostna renta je znašala šestkratno vsoto premijskih prispevkov (900 - 3000 din mesečno).¹⁰ Notarska zbornica v Ljubljani je bila ustanovljena 26. septembra 1930. Notar kot javni organ, ki mu je bila z zakonom poverjena dolžnost sestavljati javne listine in

⁶ Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, (dalje Spominski zbornik Slovenije) str. 164-170.

⁷ Časopis za trgovino, industrijo, obrt in denarništvo, 15. 6. 1943, št. 48, Organizacijsko delo Zveze delodajalcev.

⁸ Dr. Henrik Steska: Samouprava v Veliki Nemčiji. Poklicne stanovske organizacije. V: Časopis za trgovino, industrijo, obrt in denarništvo, 2. 11. 1943, št. 89.

⁹ Spominski zbornik Slovenije, str. 155-156.

¹⁰ Prav tam, str. 156-158.

opravljati druge posle, je bil v Sloveniji poznan že prej in tudi ustrezno organiziran v okviru notarskega reda iz leta 1871. Notarska zbornica za zaščito koristi notarskega stanu pa je bila ustanovljena šele po jugoslovanskem zakonu o notarjih iz leta 1930. Notarji so si prizadevali za uvedbo pokojninskega zavarovanja, ker pri tem niso uspeli, so v okviru zbornice ustanovili pokojninski sklad.¹¹ Zdravniška zbornica je bila ustanovljena leta 1923, ko se je Društvo zdravnikov preoblikovalo v zbornico. Prvotno je 2. novembra 1918 Društvo zdravnikov za Kranjsko razširilo svoj delokrog na vso Slovenijo, potem pa leta 1923 razglasilo ustanovitev Zdravniške zbornice v Ljubljani. Zbornica je zastopala interese zdravniškega stanu in samostojnih zdravnikov do oblasti, zlasti pa do številnih bolniških blagajn in zdravstvenih zavarovalnic. Članstvo zdravnikov v zbornici je bilo obvezno. V okviru Zbornice je bil pokojninski sklad za zdravniške vdove in sirote. Zbornica je izdajala svoje glasilo Zdravniški vestnik.¹² Lekarniška zbornica je bila ustanovljena 9. januarja 1931 za vso državo; v Ljubljani je bil le sedež sekcije za Dravsko banovino. Prej so bili lekarnarji obvezni člani lekarniških gremijev. Gremij lekarnarjev za kranjsko deželo je bil ustanovljen leta 1832. Leta 1919 so se člani kranjskega, štajerskega in ogrskega (Prekmurje) gremija združili v skupen Slovenski lekarniški gremij v Ljubljani. Ko je minister za narodno zdravje 31. januarja 1925 izdal uredbo o ustanovitvi in organizaciji lekarniške zbornice, se je gremij preimenoval v zbornico.¹³ Po zakonu o lekarnah z dne 14. aprila 1930 je bilo izvedeno obvezno članstvo vseh lekarnarjev v enotni lekarniški zbornici za vso državo s sedežem v Beogradu. Člani lekarniške zbornice so bili vsi lekarnarji in vsi magistri farmacije, ki so imeli dovoljenje za samostojno vodenje lekarne.¹⁴

3. Delavska zbornica za Slovenijo v Ljubljani

Delavska zbornica za Slovenijo v Ljubljani je bila ustanovljena 6. januarja 1922 na osnovi uredbe o delavskih zbornicah z dne 21. maja 1921.¹⁵ V Mariboru, Celju, Kranju in v Murski Soboti so bile ekspoziature delavske zbornice. Svoje prostore so imele v lastnih zgradbah. V Ljubljani si je delavska zbornica leta 1927 zgradila poslovno zgradbo na Miklošičevi cesti poleg stavbe Okrožnega urada za zavarovanje delavcev. V novi stavbi delavske zbornice so dobile svoje prostore še druge delavske ustanove, in sicer borza dela, inšpekcija dela, izseljeniški urad, javna kuhinja z delavsko menzo, knjižnica delavske zbornice, delavske kulturne in strokovne (sindikalne) organizacije. Po uredbi o delavskih zbornicah in poznejšem Zakonu o zaščiti delavcev iz leta 1922 so bile delavske zbornice interesne predstavnice delavcev in nameščencev. Bile so v Ljubljani, Zagrebu, Splitu, Osijeku, Novem Sadu, Beogradu in Skopju. V področje delavskih zbornic je sodila zaščita vseh ekonomskih, socialnih in kulturnih interesov delavcev in nameščencev. Delavske zbornice so imele pravico in dolžnost dajati zakonodajalcu in vladi predloge, poročila in mnenja o ureditvi delovnega razmerja, delavske zaščite, delavskega zavarovanja, delovnega trga, o skrbstvu za stanovanja, za prehrano in

¹¹ Spominski zbornik Slovenije, str. 158-159.

¹² Prav tam, str. 160-162.

¹³ Uradni list št. 23/1925, str. 118-120.

¹⁴ Spominski zbornik Slovenije, str. 163.

¹⁵ Uradni list št. 99/1921, str. 491-492; Službene novine št. 157/1921.

za kulturo in o vseh drugih zadevah, povezanih z delavci. Delavske zbornice so morale na zahtevo prizadetih strank ali državnih oblasti sodelovati pri posredovanju za sklepanje kolektivnih pogodb in pri sporih, ki so nastajali iz delovnega razmerja. Zbirale so podatke in vodile statistiko o delavskih zadevah (gibanje mezd in eksistenčnega minimuma, mezdna gibanja in podobno); zbirati in hraniti so morale kolektivne pogodbe, ki so bile sklenjene na njihovem območju. Delavske zbornice so vodile register vseh delavskih strokovnih (sindikalnih) organizacij. Materialna sredstva za delovanje delavske zbornice so bile državne subvencije in redni denarni prispevki, ki so jih morali plačevati vsi zaposleni delavci in so znašali 0,3% mezde.¹⁶

Delavske zbornice so bile samoupravne ustanove s svojim statutom; njihovo delovanje je nadziralo ministrstvo za socialno politiko. Organi delavske zbornice so bili skupščina, upravni odbor in predsednik. Člane skupščine delavske zbornice so volili vsi zaposleni delavci in nameščenci stari nad 18 let, ki so bili obvezno zavarovani po zakonu o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922. Mandat članov skupščine delavske zbornice je trajal 3 leta. Vendar so bile volitve zanje samo dvakrat: leta 1926 in 1933. Prej in pozneje so bili imenovani. Prve člane Začasne delavske zbornice za Slovenijo so imenovali na predlog delavskih strokovnih organizacij leta 1921, zadnje je imenoval minister za socialno politiko sam leta 1939. V vmesnem obdobju so mandate izvoljenih skupščin dvakrat podaljšali. Prvi predsednik delavske zbornice je bil Melhior Čobal, leta 1933 je bil izvoljen Alojzij Sedej, leta 1937 pa Lovro Jakomin. Tajnik Zbornice je bil Filip Uratnik.

Po okupaciji se je z uredbo visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino z dne 8. julija 1941 Delavska zbornica za Slovenijo preoblikovala v korporacijski sindikat delojemalcev z imenom Pokrajinska delavska zveza in je kot taka delovala do konca vojne. Po osvoboditvi so vse pristojnosti bivše delavske zbornice v Ljubljani že od 18. maja 1945 izvajali novoustanovljeni Enotni sindikati, čeprav so bile delavske zbornice v Jugoslaviji odpravljene šele z uredbo ministra za delo z dne 18. aprila 1946 skupaj z odpravo osrednje uprave za posredovanje dela in javnih borz dela. Za vse dejavnosti odpravljenih delavskih ustanov je minister pooblastil Enotne sindikate. Zato so sindikati dobili tudi premoženje teh ukinjenih ustanov (Delavska zbornica v Ljubljani, Delavski dom in vse zgradbe javne borze dela in delavske zbornice v Kranju, Mariboru, Celju in Murski Soboti) in ustrezne prispevke od plač (1% za borze dela in 0,5% za delavsko zbornico).

4. Obrtne in rudarske zadruge ter trgovski gremiji

Obvezno stanovsko organizacijo obrtnikov in trgovcev v Sloveniji v okviru Jugoslavije so predstavljale obrtne zadruge in trgovski gremiji, ki so se začeli ustanavljati v letih 1919 in 1920. Določbe avstrijskega obrtnega zakona glede obrtnih zadrug in trgovskih gremijev so v Sloveniji veljale tudi v okviru Jugoslavije do leta 1931, ko je bil uveljavljen nov jugoslovanski zakon o obrteh. Jugoslovanski Zakon o obrtih z dne 5. novembra 1931¹⁷ je ukinil terminologijo obrtnih zadrug,

¹⁶ France Kresal: Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji. Ljubljana 1998, str. 261-267.

¹⁷ Uradni list št. 76/1931, str. 1429-1497.

oziroma trgovskih gremijev in uvedel zanje nove izraze združbe ali zveze trgovcev, obrtnikov in industrijcev. Njihove organizacije, nalog in pristojnosti pa novi zakon o obrteh ni spreminjal. Pri ustanavljanju novih obveznih stanovskih združenj je dajal večje pristojnosti zbornicam.¹⁸

Obrtnih zadrug je bilo 215 in so bile združene v Zvezi obrtnih zadrug ljubljanske in mariborske oblasti, po letu 1929 pa v Zvezi obrtnih zadrug za Slovenijo. Obrtne zadruge so v svojih stanovskih organizacijah združevale okrog 23.000 obrtnikov vseh strok. Predsednik obrtnega združenja je bil Josip Rebek, ki je bil tudi podpredsednik Zbornice TOI. Gostinskih zadrug je bilo 64 in so bile združene v samostojno zvezo s sedežem v Ljubljani. Zveza gostinskih zadrug je združevala samostojne gostilničarske, restavracijske in hotelirske obrate. Njen predsednik je bil Ciril Majcen, gostilničar v Ljubljani. Leta 1938 je bilo 5.250 lastnikov gostinskih obratov; največ je bilo gostilničarjev.

Obvezna organizacija trgovcev je bila izvedena v trgovskih gremijih; bilo jih je 33 in so bili združeni v Zvezi trgovskih gremijev s sedežem v Ljubljani. V trgovskih gremijih je bilo včlanjenih 9.500 trgovcev. Predsednik trgovskega združenja je bil ljubljanski veletrgovec Ivan Jelačin, ki je leta 1926 postal tudi predsednik Zbornice TOI. Vse te stanovske organizacije so bile za obrtnike in podjetnike obvezne in so temeljile na določilih obrtnega zakona; njihova dejavnost se je finansirala samostojno iz obveznih prispevkov na osnovi plačanega prihodninskega davka (8 do 10%) in iz pristojbin za izdajanje različnih potrdil, mnenj in soglasij ter iz lastnih pridobitnih dejavnosti (gremijske trgovske šole, tečaji za pospeševanje obrtništva, izdajateljska dejavnost, trgovski in obrtniški plesi in druge dobrodelne prireditve).¹⁹

Rudarske zadruge so bile stanovske organizacije rudarjev. Ustanovljene so bile po zakonu o rudarskih zadrugah z dne 14. avgusta 1896.²⁰ To je bilo zastopstvo rudniških lastnikov in rudarjev v skupni obvezni organizaciji, ki se je ohranilo do druge svetovne vojne.²¹ V rudarskih obratih zato tudi niso volili delavskih zapupnikov, pač pa so to vlogo prevzeli delegati skupščine druge skupine rudarskih zadrug. Namen rudarskih zadrug je bil: gojiti skupnostnega in rudarskega duha, varovati stanovsko čast ter pospeševati skupne interese, posebno z občekoristnimi ustanovami (zavetišča, šole, konzumi ipd.). Zadruge naj bi pospeševale tudi strokovno in moralno vzgojo mladostnih delavcev; posredovale delo; posredovale v individualnih in kolektivnih sporih med delodajalci in delojemalci in te spore tudi reševale. Poročati so morale rudarskim oblastem o svojem delu in o stanju na svojem področju, dajati mnenja in pojasnila ter predlagati rudarskim oblastem vse, kar je zadevalo njihovo združno področje. Rudarske zadruge so bile skupne organizacije rudniških lastnikov in rudarjev, torej delodajalcev in delojemalcev; bile so obvezne organizacije. Rudniški lastnik je postal član zadruge, na področju katere je imel ali pridobil rudnik in je bil član vseh zadrug, kjer je imel rudnike. Delavec je postal član zadruge, ko je stopil v službo pri takem obratu. Rudarska zadruga je bila sestavljena iz dveh ločenih skupin. *Prva skupina* je obsegala vse rudniške lastnike rudarske oblasti, za katero je bila zadruga ustanovljena, *druga*

¹⁸ Rudolf Sterle: Zakon o obrtih. Ljubljana 1933, str. 218-235.

¹⁹ Trgovski list : časopis za trgovino, industrijo in obrt, 1929, št. 33, dr. Fran Windischer: Obligatorne organizacije trgovine v Sloveniji.

²⁰ Reichsgesetzblatt 156/1896.

²¹ Službene novine št. 62/1931; Uradni list št. 503/ 1931.

skupina pa je obsegala vse delavce, ki so bili zaposleni v rudnikih tega okoliša. Vsaka skupina je imela svojo skupščino. Skupščino prve skupine so sestavljali vsi rudniški lastniki. Vsak obrat je imel en glas. Skupščino druge skupine rudarskih zadrug so sestavljali delegati delavcev, ki so jih volile obratne posadke na vsakih 100 delavcev enega. Aktivno volilno pravico v drugi skupini so imeli samo delavci, ki so bili stari nad 21 let in so bili vsaj že eno leto zaposleni v istem obratu, pasivno volilno pravico pa so imeli nad 24 let stari in nad 3 leta zaposleni pri istem podjetju. Mandat je trajal 3 leta. Odbora obeh skupščin sta sestavljala veliki odbor zadruga; ta odbor je opravljal tudi zadeve posredovalnega urada. Pred ta urad so sodili samo kolektivni spori in kolektivni interesi. Načelstvo zadruga so sestavljali: predsednika obeh skupin, po en zastopnik vsakega odbora in predsednik načelstva, ki so ga soglasno izvolili člani načelstva, sicer pa ga je imenovalo rudarsko glavarstvo. Načelstvo je opravljal posle razsodništva v kolektivnih sporih. Rudarske zadruga so poslovale pod nadzorstvom rudarskih oblasti.²²

5. Zveza industrijcev

Industrijci so bili prvotno organizirani v prostovoljni Zvezi industrijcev na osnovi društvenega zakona; ustanovna skupščina je bila 9. februarja 1919 v Ljubljani. Po izidu novega jugoslovanskega zakona o obrteh iz leta 1931 se je Zveza industrijcev v Ljubljani preoblikovala v obvezno združenje, ki je takrat včlanjevalo 407 industrijskih podjetij v Sloveniji; do leta 1939 se je Zveza industrijcev povečala na 609 članov. Prvi predsednik Zveze industrijcev je bil Vinko Majdič, podjetnik iz Kranja. Po njegovi smrti 29. maja 1924 je postal predsednik Dragotin Hribar, podjetnik iz Ljubljane, za njim pa Anton Krejči iz tovarne dušika v Mariboru; leta 1937 je postal predsednik Zveze industrijcev Avgust Praprotnik. Prvi tajnik Zveze je bil inženir Milan Šuklje, leta 1937 ga je nasledil dr. Adolf Golia. Zveza industrijcev je bila zelo pomembno gospodarsko združenje, ki je odločujoče vplivala na gospodarsko politiko in odločno zastopala podjetniške interese ob pogajanjih z delavskimi sindikati v mezdnih gibanjih in stavkah. V letih 1919-1941 je bila včlanjena v Centrali industrijskih korporacij Jugoslavije, ki jo je od ustanovitve leta 1919 do 1931 vodil dr. Fran Windischer, potem pa Avgust Praprotnik. Leta 1942 je prišlo do reorganizacije Zveze in ta se je preoblikovala v Združenje industrijcev in obrtnikov.

6. Društvo bančnih zavodov

Društvo bančnih zavodov Slovenije je bilo ustanovljeno 21. decembra 1921. Na osnovi društvenega zakona je 15 denarnih zavodov ustanovilo Društvo bančnih zavodov Slovenije. Predsednik društva je bil Alojz Tykač, generalni ravnatelj Ljubljanske kreditne banke, podpredsednika pa sta bila Avgust Tosti, ravnatelj Kreditnega zavoda in Ivan Slokar, direktor Zadruga gospodarske banke. Društvo je bilo sicer prostovoljno, dejansko pa je imelo značaj reprezentativnega predstavništva vseh denarnih zavodov v Sloveniji. Naloga društva je bila

²² Dr. Stojan Bajič: Delovno pravo (splošni del). Ljubljana 1936, str. 123-126.

vsestransko zastopanje interesov pred oblastmi, usklajevanje obrestnih mer, urejanje delovnega časa in drugih poslovnih pogojev dela, evidentiranje kreditov in ustvarjanje zbirke podatkov o posojilih. Maja 1924 je bil sklenjen dogovor o obrestni meri, ki ga je podpisalo 54 denarnih zavodov v Sloveniji. V letih 1927 in 1928 je bilo več predlogov za ustanovitev zbornice denarnih zavodov na osnovi obveznega članstva vseh denarnih zavodov z določeno članarino. Ta prizadevanja niso bila uspešna in zbornica denarnih zavodov ni bila ustanovljena. Med drugo svetovno vojno je dejavnost društva skoraj povsem zamrla, ker je bila večina bančnih aktiv zunaj Ljubljane in zato zanj nedostopna.

Novembra 1941 je 23 denarnih in zavarovalnih zavodov v Ljubljanski pokrajini oblikovalo Združenje denarnih in zavarovalnih zavodov in njegova dejavnost je bila omejena samo na Ljubljansko pokrajino. Denarni zavodi so bili včlanjeni v 4 sindikatih: sindikat bančnih zavodov, sindikat hranilnic in posojilnic, sindikat poštne banke in sindikat zavarovalnih zavodov. Združenje denarnih in zavarovalnih zavodov je bilo sestavni del fašistične Pokrajinske zveze delodajalcev za Ljubljansko pokrajino.²³ Po osvoboditvi je bilo Društvo bančnih zavodov avtomatično izbrisano iz registra društev, ker po novem zakonu o društvih z dne 25. 8. 1945 ni bilo predloga za ponoven vpis.

7. Stanovske organizacije med okupacijo

Med okupacijo v drugi svetovni vojni se je spremenil značaj stanovskih organizacij, spremenila se je tudi vsebina njihovega dela. Na nemškem okupacijskem ozemlju so bile vključene v sistem nemških gospodarskih zbornic ali pa ukinjene. V Ljubljanski pokrajini so bile kot Zveza delodajalcev sestavni del fašističnega korporacijskega sistema skupaj s Pokrajinsko delavsko zvezo in Združenjem kmetovalcev. Delavska zbornica se je namreč preoblikovala v korporacijski sindikat delojemalcev, Kmetijska zbornica v Združenje kmetovalcev, podjetniška združenja pa v Pokrajinsko zvezo delodajalcev s 44 panožnimi sindikati delodajalcev. Iz vseh podjetniških združenj, iz nekdanje zveze obrtnih združenj, iz zveze trgovskih gremijev, iz zveze gostilničarskih zadrug, iz združenja denarnih zavodov, iz zveze industrijcev in iz novonastalega združenja kmetovalcev je bila ustanovljena Pokrajinska zveza delodajalcev. Ustanovljena je bila z uredbo Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino z dne 15. novembra 1941. Imela je 4 združenja in skupen Urad Zveze. Združenje industrijcev in obrtnikov je imelo v 17 panožnih sindikatih včlanjenih 250 industrijskih podjetij in 5.600 obrtnikov, Združenje trgovcev je imelo 22 sindikatov s 4.500 člani, Združenje 23 denarnih in zavarovalnih zavodov je imelo 4 sindikate, Združenje kmetovalcev (bivša Kmetijska zbornica) s 45.000 člani je imelo en sam sindikat. Pokrajinska zveza delodajalcev je bila sestavni del fašističnega Pokrajinskega sveta korporacij (bivša Zbornica).²⁴

V Ljubljanski pokrajini je bil manjši del gospodarskih obratov in še manjši del njihovih gospodarskih kapacitet. Večina industrije, skoraj vse rudarstvo in železarstvo je bilo na nemškem okupacijskem območju, prav tako tudi večina

²³ Časopis za trgovino, industrijo, obrt in denarništvo, 15. 6. 1943, št. 48, Organizacijsko delo Zveze delodajalcev.

²⁴ Prav tam.

kmetijske dejavnosti. Dejansko stanje so ugotovili s popisom gospodarskih obratov leta 1941. Popis gospodarskih obratov in zaposlenih delavcev je bil narejen junija 1941 po stanju na dan 20. junija na osnovi statističnih podatkov Zbornice za trgovino, obrt in industrijo ter Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani, ki so jih ažurirali s pisnimi vprašalniki. Zaradi vpoklicev pod orožje koncem marca 1941, kakor tudi zaradi številnih selitev in preselitev po 10. aprilu 1941 številčno stanje ni primerljivo s predvojnim, pa tudi pozneje so bile velike spremembe predvsem zaradi preseljevanja Nemcev iz Ljubljanske pokrajine, ki so se v glavnem končale v začetku leta 1942. Podatki o številu gospodarskih obratov in številu zaposlenih delavcev so zbrani v naslednjih dveh tabelah.²⁵

Tabela 1: Število gospodarskih obratov 20. junija 1941 (po posameznih okupacijskih območjih)

Gospodarska panoga	Nemško okup. območ.	Italijansko okup. območ.	Madžarsko okup. območ.	Skupaj
Javni promet	214	51	15	280
Železarstvo in rudarstvo	932	311	69	1.312
Gradbeništvo	559	314	25	898
Lesna	1.808	464	76	2.348
Tekstilna	186	67	2	255
Oblačilna	1.480	516	73	1.999
Usnjar., obutv.	852	247	39	1.138
Papirniška	17	7	-	24
Grafična	63	55	4	122
Kemijska	69	24	-	93
Tobačna	-	1	-	1
Živilska	891	312	49	1.252
Gostinska	830	324	21	1.175
Storitvena	391	212	12	615
Trgovina	773	606	48	1.427
Denarništvo	89	69	4	162
Svob. poklici	404	245	24	673
Kmetij. podjet.	114	70	6	190
Elektr. centrale	48	17	1	66
Komunal. podj.	489	196	42	727
Promet (zasebni)	264	72	11	347
Gospodinjstva	5.243	3.455	199	8.897
Skupaj	15.646	7.635	720	24.001
V odstotkih	65,2%	31,8%	3%	100%

Tabela 2: Število zaposlenih delavcev 20. junija 1941 (po posameznih okupacijskih območjih)

Gospodarska panoga	Nemško okup. območ.	Italijansko okup. območ.	Madžarsko okup. območ.	Skupaj
Javni promet	11.339	4.142	309	15.790
Železarstvo in rudarstvo	14.453	2.132	108	16.693
Gradbeništvo	5.401	3.726	63	9.190
Lesna	8.110	2.438	191	10.739
Tekstilna	14.154	932	20	15.106
Oblačilna	3.178	1.357	368	4.903
Usnjar., obutv.	4.178	768	57	5.003
Papirniška	1.666	560	-	2.226
Grafična	785	365	9	1.159
Kemijska	2.378	310	-	2.688
Tobačna	-	632	-	632
Živilska	2.311	1.008	180	3.499
Gostinska	1.966	1.063	63	3.092

²⁵ Letno poročilo Zavoda za socialno zavarovanje Ljubljanske pokrajine za leto 1941. Ljubljana, 30. 11. 1942, str. 14-22.

Storitvena	1.263	703	36	2.002
Trgovina	2.055	1.363	79	3.497
Denarništvo	29	531	6	566
Svob. poklici	921	614	44	1.579
Kmetij. podjet.	319	187	30	536
Elektr. centrale	384	123	9	516
Komunal. podj.	1.205	1.146	119	2.470
Promet (zasebni)	859	228	17	1.104
Gospodinjstva	5.699	3.499	215	9.413
Skupaj	82.653	27.827	1.923	112.403
V odstotkih	74%	24%	2%	100%

Število gospodarskih obratov in v njih zaposleni delavci so zajeti v 22 gospodarskih panogah. Ko iz tabele izdvojimo gospodarske obrate zasebnega prometa, kmetijskih podjetij, električnih central in denarnih zavodov, ki so vsi skupaj zaposlovali samo 2% vseh delavcev in 7 gospodarskih panog, ki so sicer zaposlovale skoraj četrtino vseh delavcev, a le po 2 do 3 delavce na obrat, je slika preglednejša. Veliko število malih obratov so predstavljali predvsem mlini in pekarnice iz živilske panoge, gostilne, frizerski saloni in manjše trgovine ter advokatske pisarne z največ dvema zaposlenima; poseben primer so bile premožnejše meščanske družine, ki so v svojih gospodinjstvih zaposlovale gospodinjske pomočnice (imele so status zavarovanca, hlapci in dekle na podeželju pa ne). Samo polovica pomembnejših gospodarskih panog je zaposlovala tričetrt vseh delavcev. Te panoge so bile: rudarska, metalurška in kovinarska, tekstilna, lesna, usnjarska in obutvena, papirniška in kemijska ter javni promet. Od 72% do 93% teh gospodarskih dejavnosti je bilo na nemškem okupacijskem območju. Na italijanskem okupacijskem območju je bil večinski del denarnih in zavarovalniških dejavnosti ter osrednjih uradov gospodarskih družb in državnih ter banovinskih ustanov.

Industrijskega in obrtnega prebivalstva je bilo največ na Gorenjskem, okrog Celja in Maribora. V občinah Jesenice in Tržič je njegov delež znašal 67%, v Kranju, Domžalah in Kamniku 58%, na širšem področju Celja 50%, Maribora z občinami Pobrežje, Tezno, Radvanje in Studenci 56%. Razen tega je bilo več manjših industrijsko-obrtnih krajev z večinskim deležem obrtnega in industrijskega prebivalstva kot na primer: Kropa, Kamna Gorica in Železniki (67%), Radovljica, Lesce (65%), Ravne in Muta (69%), Šoštanj (56%), Ruše (65%), Slovenska Bistrica (51%). Rudarsko prebivalstvo je predstavljalo večinski delež v Trbovljah (60,4%), v Zagorju in Hrastniku (47,6%), v Senovem (36%), Velenju (27%) in v Mežici (48,9%).²⁶

Kmečkega prebivalstva je bilo največ v severovzhodni Sloveniji. Tam je bil tudi največji delež kmečkega prebivalstva, ki je v Prekmurju znašal 85% in na Dravskem polju 82%. Na Dolenjskem je bil delež kmečkega prebivalstva 77%, na Notranjskem in Kočevskem 64%, na Gorenjskem pa samo 42%. V vsej Sloveniji je bilo 117.700 samostojnih kmečkih posestnikov, 15.893 je bilo kočarjev, viničarjev in drugih kmečkih družin brez lastne zemlje in so se preživljali samo z delom. V Ljubljanski pokrajini je bilo 45.000 kmečkih gospodarstev ali 33% vseh, ki so bila včlanjena v prejšnji kmetijski zbornici.

O razdelitvi javnega, banovinskega in državnega premoženja v Sloveniji pa sta se dogovorili nemški in italijanski podkomisiji na sestanku, ki je bil v Rimu od 12. do 18. decembra 1941 v okviru likvidacije jugoslovanske imovine. Predlog tako imenovanega rimskega dogovora je bil januarja 1942 predložen vladam držav pridono-

²⁶ Svetozar Ilešič: Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. Ljubljana 1939, str. 9-34.

biteljic v potrditev in 14. decembra 1942 je izšel kot zakon o likvidaciji premoženja bivše jugoslovanske države.²⁷ Zaradi drugačnega razvoja vojnih dogajanj je postal rimski dogovor brezpredmeten. Po kapitulaciji Italije so gospodarske pristojnosti Zbornice in stanovskih organizacij bivše Ljubljanske pokrajine vse bolj prehajale na nemški urad komisarja za jadransko operativno področje v Trstu. Tako Zbornica kot stanovske organizacije so izgubile vsakršno samostojnost in pomen. Odločale niso več o ničemer in njihova dejavnost je povsem zamrla.

France Kresal

THE CHAMBERS AND THE ASSOCIATIONS IN SLOVENIA 1918-1945

S u m m a r y

The paper offers a clear presentation of the compulsory organisations for protecting professional interests, which operated in Slovenia between 1918 and 1945. These interests were protected by general and special chambers as well as by associations of merchants, craftsmen, industrialists, and banking institutions. General chambers were the Chamber of Commerce, Trade and Industry, which represented employer's interests, the Workers' Chamber for the protection of employees' interests, and the Peasants' Chamber safeguarding those of the peasantry. Apart from these, there were a number of special chambers for particular activities and professions, such as engineers, pharmacists, lawyers and notaries. The membership in these chambers was subject to special regulations, while the law on trade regulated the membership in the associations of merchants and craftsmen. The character of these professional organisation changed under the occupation during the Second World War, as did the contents of their work. On the German occupied territory they were either incorporated into the system of the German commercial chambers or abolished. In the Ljubljana Province they were integrated into the Fascist system under the name of the Employers' Association, together with the Provincial Workers Association and the Farmers' Association.

The compulsory organisations of craftsmen, merchants and the financial institutions, both in Slovenia and Yugoslavia at large, were trade chambers, commercial gremios, an industrialists' association and a society of the Slovene banking institutions. The Austrian law on trade regulating the compulsory association of the economic subjects in Slovenia applied also at the Yugoslav level until 1931, when a new law on trade came into force.

There were 215 trade cooperatives which were united in the Association of the Trade Cooperatives for Slovenia; their professional organisations counted some 23,000 craftsmen of all trades. The compulsory organisation of merchants was effected through 33 merchants' gremios which were united in the Association of Commercial Gremios with its seat in Ljubljana. The membership of these gremios counted 9,500. Industrialists were originally organised on a voluntary basis in the Association of Industrialists, in accordance with the law on associations. After the enactment of the Yugoslav law on trade in 1931, the Association of Industrialists became a compulsory association which at the time incorporated 407 industrial companies in Slovenia; by 1939 its membership grew to 609. Most financial institutions were united in the Association of the Banking Institutions of Slovenia which was founded on 21 December 1921.

During the occupation the chambers and trade associations operated only in the Ljubljana Province, and even there under a different form. The Workers' Chamber was transformed into the Corporative Syndicate of Employees and the Peasants' Chamber into the Peasants' Association, while the associations of entrepreneurs formed the Provincial Association of Employers with 44 branch syndicates of employers. All the business associations - the former Craftsmen's Association, the Association of the Merchants' Gremios, the Association of the Innkeepers' Cooperatives, the Association of the Financial Institutions, the Industrialists' Association and the newly established Farmers Association - were united in the Provincial Employers' Association. This was founded on 15 November 1941, upon the order of the High Commissioner for the Ljubljana Province. It had 4 associations and a joint Head Office. The membership of the Industrialists' and Craftsmen's Association counted 250 industrial companies and 5,600 craftsmen from 17 branch syndicates, the Merchants' Association had 22 syndicates with 4,500 members, the association of 23 financial and insurance institutions had 4 syndicates, while the Peasants' Association (formerly the Peasants' Chamber) only had 1. The Provincial Association of Employers was an integral part of the Fascist Provincial Corporative Council (formerly the Chamber)

²⁷ Službeni list za Ljubljansko pokrajino 31. 3. 1943, št. 79.

